

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ЗА ОЦІНКАМИ М. ГРУШЕВСЬКОГО)

Завдяки впливам європейських соціальних рухів, дієвої допомоги з боку Наддніпрянської України в основному ареалі українства Австро-Угорщини – Галичині у 90-х рр. XIX ст. завершується перехід до найвищої фази національного руху – політичного¹. Саме тут, в умовах конституційного поля, де отримали захист і розвиток українська культура й політична думка, був створений плідний ґрунт для відродження ідеї державно-політичного суверенітету, що справило визначальний вплив на процес формування та консолідації української нації, розвиток національно-визвольних змагань у XX ст. Згадані зрушення призвели до того, що ця австрійська провінція перетворилася наприкінці XIX – початку XX ст. у центр українського відродження – всеукраїнський духовний П'ємонт.

Наступна трансформація українського суспільства, формування національної партійної системи на зламі XIX – XX ст.* , яка стала дієвим інструментом акумуляції прагнень українства та тиску на існуючу політичну систему, суттєво зміцнили позиції українців у політичному житті Австрії.

Першою з них стала створена в 1890 р. у Львові Русько-українська радикальна партія (РУРП), яка займала проміжне становище між марксизмом та народництвом, змагалася до демократизації політичної системи Австрії, усунення надмірного централізму та розвитку крайової автономії, цілого комплексу соціально-економічних та політичних заходів, що мали підняти матеріальне становище українців, перш за все селян та робітників, забезпечити рівноправність та вільний розвиток українського народу у всіх галузях життя. В 1895 р. радикальна партія висуває стратегічне гасло досягнення “повної самостійності політичної русько-українського народу”². Першим кроком до її впровадження мало бути утворення політичної території з українських частин Галичини та Буковини, тобто національний коронний край з “якнайширшою автономією” у складі Австрії. Ця ідея була розвинута в програмі партії (1904 р.), в якій висувалося гасло перетворення австрійської держави на фе-

дерацію народів та утворення Галицько-Буковинської політичної автономії³.

У 1899 р. засновується Українська соціал-демократична партія (УСДП), яка, поєднуючи “соціальне” та “національне”, відстоювала прагнення, спрямовані на досягнення національно-державної самостійності всього українського народу. УСДП підтримала Брюннську національну програму АСДРП (1899 р.) перетворення Австрії в демократичну союзню державу національностей на засадах національно-територіальної автономії націй⁴. Вимога поділу Галичини та утворення адміністративної української одиниці стала одним з її практичних постулатів.

Наприкінці 1899 р. створюється найвпливовіша – ліберально-центристська Українська національно-демократична партія (УНДП). В національному питанні програма партії висувала як стратегічне завдання боротьбу за самостійну соборну Україну, “щоб цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з’єднався з часом в одноцільний національний організм”⁵. Як перший етап досягнення цього, підавстрійські українські території мали утворити окрему провінцію з якнайширшою автономією. До створення цієї партії, формування її ідеологічної доктрини був причетним М. Грушевський.

Згадані політичні партії і очолили суспільно-політичний рух українства на завершальному етапі існування Австро-Угорщини. Незважаючи на ідеологічні суперечки об’єднуючим фактором для українських партій Східної Галичини, які діяли цілком в правовому полі, стала необхідність наступної демократизації політичної системи держави, розширення участі в ній українства та вирішення українського питання, яке бачилося шляхом утворення національно-територіальної автономії зі Східної Галичини та Буковини. Національна автономія розглядалася як відповідний механізм, який мав забезпечити українцям опанування місцевою виконавчою та законодавчою владою, що мало сприяти досягненню політичної рівноправності з іншими народами, вільного і необмеженого розвитку української нації.

Згадані національні гасла знаходилися цілком в руслі соціально прийнятих норм австрійського суспільства, загальної еволюції Австро-Угорщини, яка, за висновком І. Крип’якевича, на початку ХХ ст. стояла напередодні зміни політичного устрою в напрямі федерації народів⁶. Вони виходили не тільки з певних традицій,

але й відбивали якісний стан, можливості української нації. Адже за відсутності реального впливу в політичній та фінансово-господарській сферах, українці і надалі значно поступалися у розвитку іншим націям імперії.

Нагадаємо, що, власне, “українське питання”, як складова вкрай напруженого національного питання Дунайської “клаптикової імперії” (це стосувалося виключно Галичини), в політиці Відня займало периферійне місце. Воно мало ситуативний характер і слугувало виключно як інструмент досягнення інтересів імперії у внутрішній і зовнішній сферах. Вдало підтримуючи серед української верхівки австролялістські настрої, Відень розглядав українську меншину здебільше як ймовірну противагу досить впливовому і агресивному польському чиннику в Галичині, аспіраціям румунських консерваторів в Буковині, при нагоді використовуючи її для зміцнення централістського табору імперії. Відповідна роль відводилася “українській карті” в австро-російському суперництві.

Незважаючи на значні здобутки, досягнуті українцями Австрії у всіх сферах життя, починаючи з останньої чверті XIX ст., національний рух в першому десятиріччі XX ст. внаслідок різних обставин істотно знижує “темпи” розвитку. На це вплинули, зокрема, поразка революції 1905 – 1907 рр. в Росії, що сприяло поглядам у непорушності усталеної політичної системи в Європі, лібералізація політичного ладу в Австро-Угорщині, пов’язаного з введенням нової виборчої реформи до австрійського парламенту у 1907 р. У зв’язку з цим керівництво українського національного руху імперії, яке опинилося в полоні власних ілюзій, помітно втрачає радикальні позиції, розраховуючи на те, що реформування імперії має автоматично призвести і до вирішення нагальних проблем українців. “Галичина, – з приводу цього зазначав М. Грушевський, – котру обставини видвигнули на чільне місце національного українського життя. . . , готова з своїм новішим курсом зробити кепську прислугу не тільки собі, а і всьому національному українському життю”⁷.

За гостротою і спрямованістю своїх публіцистичних виступів М. Грушевський нагадував “Овода”, що не давав застоятися рухові, який все відчутніше входив у кризовий стан.

У його численних статтях та виступах давався ґрунтовний аналіз подій, повз які в наступному обходили цілі покоління науковців, зокрема у зображенні українського національного руху в Австро-

Угорщині початку ХХ ст. Саме в той час М. Грушевський рішуче виступив з осудом політичного проводу галицької політики, яку він зневажливо назвав “ерою фінансово-економічною”.

Справа в тому, що в першому десятиріччі ХХ ст. український національний рух істотно змістив свою головну спрямованість в господарсько-економічну галузь. Це було виявом політики “органічної праці”, “малих діл”, яку активно проводила перш за все УНДП через партійні філії, пресу, переважну більшість депутатів у парламенті та сеймах. Серед лідерів національного руху ширилися передчасні розрахунки на зміну урядової політики, політичних течій у Відні, які б у нових обставинах намагалися шукати в головному ареалі українців – Галичині опори не у поляків, а в уже “політично дозрілих” українцях⁸. Тому політичний провід українців, не бажаючи будь-якого радикалізму та відвертої опозиційності, намагався вести тактику, спрямовану на порозуміння з Віднем та польським керівництвом краю.

Ця тактика розбудови національно-громадського життя виглядала дисонансом у порівнянні з попереднім часом, коли були досягнуті значні здобутки в політичному напрямі, культурно-освітній ниві, які створили реальні умови для порушення існуючого монопольного становища польських сил у регіоні. Звернення ж українства переважно в економічну сферу, мається на увазі широке поширення господарсько-фінансових українських інституцій – споживчої кооперації, кас взаємодопомоги, банків, надання “Просвіті” господарсько-економічних функцій тощо, саму по собі корисну, на переконання М. Грушевського, підривало активність національного поступу, діяло “на шкоду... праці над політичним освідмленням і організацією народних мас”⁹.

Більше того, цю “реальну політику”, яку намагалося проводити українське керівництво, М. Грушевський оцінював як тактику найменшого супротиву проти польського панування або ж підкинуту самими поляками з наміром “відвернення” українського суспільного руху від справ політичних. Насправді ж успіхи в економічній сфері, про які твердила українська преса, більше нагадували ілюзію. Національні економічні інституції були спроможні скласти конкуренцію лише єврейському лихварству. Вони і надалі залишалися в повній залежності від існуючих в Галичині економічних відносин, панівних позицій польсько-німецького капіталу, польського адміністративного апарату. Тому, замість бази, досить

нерозвинутий національний економічний фактор міг стати Ахіллесовою п'ятою українського національного руху¹⁰. Адже будь-який ледь відчутний адміністративний тиск на економічні інституції міг легко призвести і до відповідних впливів у партійній чи політичній сферах.

На цьому фоні досить невідрадно звучала і наступна теза М. Грушевського. Він помітив новий феномен в українському національному русі на початку ХХ ст. – комерціалізацію сфери громадсько-політичних відносин. Мається на увазі те, що господарсько-економічна сфера, яка тоді все більш активно пропагувалася в українському середовищі як важливий напрям “національно-патріотичної роботи” почала робити відчуту конкуренцію українським культурним і політичним інституціям. Нова галузь перетягувала до себе кадри активістів, де вони як адміністратори мали змогу за “патріотичну” працю отримувати ще й сталий заробіток. Тобто набирив оберті процес комерціалізації національного суспільного життя, який поширився в сферу громадську, партійну. Через це все важче було знайти кадри, які б безкорисливо працювали для освіти, культурного розвитку, науки, національного і політичного “освідомлення” народу. Ця “данайська рецепта” української політики, за М. Грушевським, була привнесена польськими володарями і відповідала, очевидно, й власним намірам ряду українських галицьких лідерів.

Відповідно від цього, Грушевським був розкритий внутрішній механізм формування ієрархії українського політичного ареопагу: “Сили і впливи нинішніх провідників нашого національного правительства вирости і угрунтувалися власне пануванню в економічних і фінансових інституціях”¹¹. Таким чином, тримаючи в руках кермо фінансових і економічних національних організацій, їх керівники все більше зміцнювали економічно, а не ідейно (!) армію залежних від себе громадян. Це був більш ніж прозорий натяк на керівника УНДП – К. Левицького, який очолював провідні галицькі національні фінансово-господарські товариства, на О. Барвінського та інших.

Таким чином, на початок ХХ ст. з розвитком національних фінансово-економічних структур у Галичині відбувається процес формування національної політичної олігархії, яка намагалася відмежовувати народні маси від великої політики, позбавитися контролю з їх боку.

Органічним продовженням цієї ситуації стало те, що основна вага політичної діяльності українців переноситься до парламенту, Галицького та Буковинського сеймів. Українські партії все більше перетворюються на партії парламентського типу, активізуючи роботу в масах лише під час виборчих кампаній. У першому десятиріччі ХХ ст. відбуваються суттєві зміни в “інструментарії” їх діяльності – переходу від силових методів, як, зокрема, селянський страйк 1902 р., масові віча доби 1905 – 1907 рр., до реформістського напрямку “органічної праці”, “малих діл” в руслі політичних компромісів з владою на загальноімперському та регіональному рівнях.

На основі запровадженого загального виборчого права до австрійського парламенту у 1907 р. від Галичини та Буковини потрапили 32 українці, переважно національні демократи. Таким чином вперше після революційної хвилі 1848 – 1849 рр. в рейхсраті з’явилася численна українська репрезентація, з якою вимушені були рахуватися австрійський уряд та інші політичні сили.

Однак, незважаючи на бажання, українському представництву так і не вдалося стати вагомою парламентською силою, тим бажаним важелем, який би схиляв чаші терезів між урядовим табором та опозицією. Хоча серед українських політиків і надалі жевріли ілюзії про “перелом” ставлення до українства з боку Відня, галицького намісництва, про трактування їх як “державницького елементу”¹², насправді ж українське парламентське представництво до 1914 р., тобто початку війни, подібно іншим національним фракціям, і надалі залишалося переважно в ролі статистів при урядовій більшості, яку становили представники німецьких, польських та чеських ліберально-консервативних партій і де вигравав сильніший та зручніший.

Отримавши відповідний конституційний механізм, головою Українського клубу Ю. Романчуком, подібно до національних гасел слов’янських народів, з відкриттям парламенту була виголошена декларація, в якій було сформульоване новітнє національно-політичне кредо українства.

Воно полягало у прагненні досягнення в кінцевому рахунку повної національної незалежності, національної єдності та соборності. Як першочерговий етап досягнення цієї мети мала бути створена національно-територіальна автономія українського народу Австрії, як рівного серед інших народів, проведення виборчої

реформи до Галицького сейму, заснування українського університету тощо.

Одночасно з цим українське політичне представництво було втягнуте у “політичну гру”, яка, зрештою, мала досить суперечливі наслідки. Так, не зважаючи на публічно висловлюваний намір дотримуватися опозиційного курсу, вже восени 1907 р. Українським парламентським клубом була укладена формальна угода з урядом, яка певний час була огорнута таємницею. В обмін на обіцянки Відня сприяти розширенню участі українців в адміністративній сфері на рівні імперії та українських провінцій, стати гарантом вільних виборів до Галицького сейму у 1908 р. українські послы протягом року зобов’язувалися виступати в урядовому таборі.

Про цю секретну домовленість українських парламентаріїв стало відомо громадськості на листопадовому 1907 р. з’їзді УНДП, до чого був особисто причетний і М. Грушевський, що викликало скандал. Безперечно, що цим виборам українська громада надавала велику вагу, адже новий сейм мав провести виборчу реформу, тому обіцянки Відня щодо “посередництва” сприймалися як важливі. Через це згаданий з’їзд УНДП обійшовся без критики послів і підтримав їх тактику “вижидуючого становища до правительства” і тільки в разі порушення домовленостей перейти до “можливо найострішої тактики”¹³. На думку М. Грушевського, ці завдання були ймовірними і без далекосяжних зобов’язань з боку послів.

За цих умов в середовищі українського парламентського представництва у 1907 р. розпочався процес зближення з польським представництвом з наміром складання певної польсько-української угоди на регіональному рівні. Однак триваючий декілька місяців переговорний процес, як і передбачалося, завершився нічим. У програті в черговий раз опинилася українська сторона, політичні ж дивіденди залишилися у поляків. Адже видимість переговорного польсько-українського процесу (щодо вироблення виборчої реформи до Галицького сейму, збільшення квоти українців серед місцевої адміністрації тощо) створювала для поляків позитивний суспільний резонанс та позбавляла Відень можливості втручання у справи Галичини. Польські ж політичні сили твердо стояли на засадах збереження панівного становища в краї. Щодо Відня, то він, вправно виконуючи роль арбітра в польсько-українському протиборстві і надалі підтримував виключно значно ближчу йому польську сторону.

Саме за цих причин поляками був відхилений український проект реформи (1907 р.), заснований на засадах загального виборчого права з урахуванням принципів пропорційного представництва націй. Згідно з ним пропонувалося встановити розподіл мандатів у сеймі з розрахунку 57% польських на 43% українських. У відповідь польською стороною був представлений проект, що межував з відкритим глузуванням, згідно з яким українцям було гарантовано лише 18% мандатів¹⁴. Тобто українській стороні пропонувалися умови значно гірші від вже діючої півстоліття старої куріальної системи, за якою вони теоретично могли отримати 30% посольських мандатів.

Наслідки цієї політики не забарилися. Під час виборів до Галицького сейму, які відбулися на початку 1908 р., українська сторона зіткнулася з вкрай нелояльною позицією крайової адміністрації, яка допускала численні порушення виборчого процесу. Центральний уряд вкотре виявив безсилість перед галицьким намісником гр. А. Потоцьким, що викликало розчарування і обурення серед українців. До Галицького сейму з 149 послів було обрано 127 поляків. Українсько-руський клуб, який складався з 12 послів (8 національні демократи, 3 радикали, 1 безпартійний), окрім поляків, мав ще протистояти й москвофільському “Русському клубу”. У порівнянні з успіхом українських сил, які вони досягли на виборах до парламенту, це була цілковита поразка.

У цих умовах українська політична верхівка знову опинилася на розпутьті. Доводилося вибирати: триматися ворожих намірів до польської адміністрації Галичини, або ж шукати з нею порозуміння, як з повним хазяїном ситуації. І лише політичний замах українця М. Січинського на намісника А. Потоцького, який стався у квітні 1908 р., вивів українську суспільність з цього політичного кута. Різде загострення польсько-українського конфлікту на тлі посилення напруження з Росією примусило нарешті Відень з усією увагою поставитися до української проблеми. Центральний уряд примусив місцеву адміністрацію збільшити субсидії українським громадським об'єднанням та представництво українців в адміністративних органах. Невдовзі в Галичину призначається новий намісник.

Хоча на цьому польсько-український конфлікт був далеко не завершеним. Зусиллями українського політичного проводу, який не бажав будь-якого загострення ситуації, протестних акцій тощо,

переговорний процес був перенесений у стіни галицького сейму. Згадану ситуацію, яку великою мірою створили самі українські “розважливі” політики, М. Грушевський оцінював вкрай критично. Адже рішучий момент для натиску на польське правління було згаяне. Загалом він оцінював події 1907 – 1909 рр., участь представників українських політичних партій в політичних ешелонах влади як “сумну історію блукань нашої парламентарної політики по бездорожжях опортунізму”¹⁵.

У статті “Два роки галицької політики” (Львів, 1909 р.) М. Грушевський наголошуючи про втрати українського національного руху в Галичині, емоційно писав: “По однім боці Збруча, по стороні російської України, там принаймні є та собача потіха, що “всім так”. Залягла собі хмара, заступила світ і сонце від Амура до Дунаю всім первородним і пасербам, державним і недержавним. Зрівняно всіх під п’ятою реакції, і українське життя – се одна сіра пляма серед великої сірої хляпанини... російської “імперії народів”. На Україні австрійській і такої гіркої потіхи не розживешся. Пакість тут не знадвору перейшла, а розведена була у себе в хаті, самими хатніми заходами. І вражає тим болючіше в порівнянні з тим життям, рухом і енергією, які запанували були в українським житті кілька літ тому, а тепер на їх місце – мерзота пустки”¹⁶.

Політична ситуація в Галичині змінюється докорінним чином лише у 1909 – 1910 рр. Завдяки широкій підтримці української громадськості та політичних партій український сеймовий клуб нарешті спромігся виявити такі небачені прояви протесту, які були присутні лише під час гострого чесько-німецького протистояння. Дії українського сеймового клубу в захисті національно-політичних прав українства невдовзі призвели до зриву роботи сейму, що вперше актуалізувало українську проблему на загальнодержавному рівні. Починаючи з 1909 р. українські послі розпочали акції протесту, з’являючись на засідання сейму з трубами, сиренами та горнами, що унеможливило його роботу. Ці дії були підтримані Українським клубом в австрійському рейхсраті. Врешті-решт імператор був вимушений передчасно розпустити сейм у 1910 р., що можна розцінювати як значний успіх українських політичних сил.

Подібна доля спіткала і наступний склад сейму. Через неможливість налагодити політичний польсько-український діалог його робота була цілком паралізована, через що він у 1912 р. розпускається. Принципова сеймова боротьба з польською більшістю ско-

лихнула та згуртувала широкі верстви української громадськості, що дало змогу провести до Галицького сейму в 1913 р., окрім 3 вирилістів-єпископів, 31 посла, що представляли український громадсько-політичний рух, та одного москвофіла. Починаючи з першого засідання (грудень 1913 р.), Український клуб ще завзятіше розпочав боротьбу за виборчу реформу. Переборюючи супротив польської більшості, українські депутати знову успішно застосовують тактику зриву роботи сейму. З ними солідаризувалося українське парламентське представництво, якому також вдалося великою мірою заблокувати роботу рейхсрату, що знову прикувало пильну увагу уряду до української проблеми¹⁷.

Саме ця принципова боротьба української громадськості, очоленої політичними партіями, депутатськими клубами, зрушила з місця політичний процес в Галичині. Згідно зі схваленою у лютому 1914 р. компромісною виборчою реформою до крайового сейму із загальної його кількості у 228 депутатів українцям гарантувалися 62 мандати (27,2%), ряд посад у комісіях та крайових установах. Була отримана згода на заснування у Львові українського університету. Досягнуті домовленості розцінювалися українським поміркованим проводом як значний політичний успіх та перші кроки до поділу Галичини на відрубні польську та українську частини та утворення в майбутньому національної автономії. Радикальні ж національні сили засудили чергову “згоду”, яка і надалі носила антиукраїнський характер, адже виборча реформа штучно закріплювала становище, коли українці ставали меншістю на власній етнічній території Східної Галичини.

У цілому, незважаючи на збільшення українського представництва в австрійському парламенті, Галицькому та Буковинському сеймах та пов’язані з цим нові, але досить непевні перспективи, українці на початку ХХ ст. і надалі були усунуті від провідних політичних процесів держави. Про це засвідчувало вкрай низьке національне представництво у владних структурах імперії. Так, в 1914 р. в Галичині на 300 високопоставлених урядових чиновників-поляків припадало 25 українських¹⁸. Українці повністю “випадали” із ланки вищого управління держави. Станом на 1.01.1914 р. до складу загальноімперських центральних органів управління та австрійського уряду з 6293 осіб входило тільки 25 українців (0,39%), що було найменшим національним представництвом. Для порівняння: німців – 75%, поляків – 4,9%, румун – 0,4%¹⁹. Цілий ряд ви-

мог української громади, що стосувалися встановлення реальної рівності з іншими національними загалами, не говорячи вже про засади національного самоуправління, вирішення нагальних соціально-економічних проблем були не вирішені. Єдине, на що був спроможний уряд – це обіцянки, які, зрештою, не давали жодних гарантій для їх вирішення у майбутньому. Таким чином, доля української громади в Австрійській імперії, окрім сприятливих зовнішніх факторів, залежала від самого національно-політичного руху, його згуртованості та здатності до принципової боротьби.

¹ Див.: *Кантелер А.* Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. Вип. 1. – С.107–108.

² Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали / *Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін.* – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С.12.

³ Див.: Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали. – С.14.

⁴ Програма соціалістичної партії в Австрії. Організаційний статут Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини. – Львів, 1910. – С.8.

⁵ Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття: програмові і довідкові матеріали. – С.23.

⁶ *Крип'якевич І.* Всесвітня історія: У 3-кн. – Кн.3. Найновіші часи. – К.: Либідь, 1995. – С. 229-230.

⁷ *Грушевський М.* По виборах // *Грушевський М.* Наша політика. – Львів: НТШ, 1911. – С.118.

⁸ Див.: *Грушевський М.* Під нинішню хвилю // Там само. – С.10–12.

⁹ *Грушевський М.* Ера фінансово-економічна // Там само. – С. 76.

¹⁰ Там само. – С. 76–77, 84.

¹¹ Там само. – С.81.

¹² Див.: *IGNOTUS.* З австрійської України: кілька підрахунків // ЛНВ. – 1913. – Т. 62. – Кн. 3. – С. 557–558; *IGNOTUS.* З австрійської України: в сіті легенди // ЛНВ. – 1913. – Т. 63. – Кн. 5. – С. 553–554.

¹³ Там само. – С. 26.

¹⁴ Див.: *Лозинський М.* З австрійської України // ЛНВ. – 1908. – Т. 41. Кн. 1. – С. 214–217.

¹⁵ *Грушевський М.* “Два роки галицької політики” // *Грушевський М.* Наша політика. – С. 37.

¹⁶ Там само. – С.17–18.

¹⁷ Див.: *Левицький К.* Українські політики: силуети наших давніх послів і політичних діячів 1907 – 1914 рр. - Львів: Діло, 1937. – С. 50–51.

¹⁸ Див.: *Субтельний О.* Україна: історія / пер. з англ. *Ю.І. Шевчука*; Вст. ст. *С.В. Кульчицького*. – К.: Либідь, 1991. – С. 273.

¹⁹ Див.: *Трайнин И.П.* Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад. – М.: АН СССР, 1947. – С. 182.